

Lidingö på Riksmuseet - 188 år av sockenbotanisk historia

TORBJÖRN PETERSON

På Naturhistoriska Riksmuseet finns en massa småbitar av Lidingö, närmare bestämt fragment av det mera flyktiga slaget - växter som i naturligt tillstånd för länge sedan skulle varit naturligt komposterade och blivit ny jord. Nu finns de bevarade i avvattnat skick. Torkningen gör att de bevarats nästan som i livet. Även om de är lite förkrympta och rynkiga har deras utseende bevarats genom decennierna och de allra flesta kan med hög säkerhet artbestämmas.

Hur har då växtsamlandet gått till i en socken under fältbotanikens historia? När, var och hur samlas det? Vilka samlar och vad styr deras samlande?

Inom botaniken har kyrksocknar länge varit en viktig lokalangivelse för växtfynd. Lidingö socken består av 19 öar, huvudön och sammanlagt 18 kobbar och skär.

Totalt har 2676 herbarieark från Lidingö socken registrerats. Av Lidingös 18 skär saknas belägg från alla utom Fjäderholmarna, Stora och Lilla Höggarn och Länsman!

Men det finns mer obearbetat material från Lidingö. Utöver det registrerade materialet finns åtminstone 2700 ark i Riksmuseets magasin. Det är äldre ark, främst från skolherbarier, men där finns också en hel del material från bland andra Qvarfort, Netzel, Håkanson och Knöppel.

Dessutom finns över tusen ark i författarens privata herbarium - modernt material insamlat från 1986 och framåt. Tillsammans finns alltså ytterligare cirka 3800 ark från

Lidingö! Ungefär hälften av dem är nu registrerade. På museet ligger även buntar av ett helt okänt material, där det mycket väl kan finnas herbarieark insamlade på Lidingö.

Ytterligare 1025 ark från andra socknar runtom Lidingö eller från spridda lokaler i Stockholms skärgård har registrerats, dels för att spåra intressanta arter, dels för att utröna dubbelgångare till lokalnamn på Lidingö.

I andra offentliga herbarier, främst Lund och Uppsala, ligger ytterligare material från Lidingö, men detta är ej genomgången inför denna studie.

Hur är det då allmänt sett med herbarieark från Stockholms skärgård? Generellt är ytterskärgården väl representerad, men med mycket ojämn spridning. Endast från de stora, sedan lång tid bebodda, skärgårdsöarna som länge haft färjeförbindelser, finns mycket material. Detta gäller i synnerhet kalköarna. Öar som Singö, Björkö, Blidö, Möja, Runmarö, Ornö, Utö och Nämdö är klart överrepresenterade.

Hela mellanskärgården är praktisk taget terra incognita i våra herbarier. Först när vi närmar oss Stockholms förorter ökar frekvensen av belägg. Även för Uppland som helhet dominerar samlingar från skärgården och kustområdet. Landskapets norra, västra och nordvästra delar är däremot ytterst sparsamt representerade.

Botanisk resa i tiden

Arbetet med att leta fram och datalägga växtfynden var tidsödande men gav sin belöning. Det hela var som en tidsresa genom Lidingös botaniska historia. Det var en resa som öppnade nya horisonter, insikter och frågor. Framför allt slogs jag av personaget. Många namn återkom gång på gång, andra blixtrade förbi för att inte återkomma. Svårtolkade etiketter erbjöd utmaningar men kunde många gånger avlockas sina hemligheter genom rent detektivarbete - plötsliga variationer mellan olika ark från samma samlare och små avsteg i logiken kunde hjälpa till. Med hjälp av olika databaser och tabeller kunde några dubbelgångare till lokaler på Lidingö mönstras ut och hänföras till rätt socken. Både välbekanta och förvrängda former av kända ortsnamn, jämte obekanta lokalsamn, dök upp ur historiens dunkel.

En lång rad synonymer passerade också revy - föräldrade namn som *Naumburgia thyriflora*, *Nasturtium armoracia*, *Rorippa armoracia*, *Carex evoluta*, *Antirrhinum minus*, *Angelica marina*, *Farsetia incana*, *Pyrola umbellata*, *Aira flexuosa*, *Senecio nebrodensis*, *Torilis anthriscus*, *Oxycoccus palustris* och många andra visade på taxonomins rörlighet genom åren.

Personhistoria

Många av botanikens mer namnkunniga personer har någon gång besökt Lidingö och som bevis lämnat sin signatur på ett herbarieark. Här återfinns namn som Erik Almquist, Kåre Bremer, Gustav Dahlstedt, Gustav Du Rietz, Ivar Elvers, Magnus Engstedt, Johan Gunnarson, Lars-Erik Kers, Lasse Thoran, T. O. B. N. Krok, Vivi Laurent (gift Täckholm), Carl Lindman,

René Malaise, Lars-Gunnar Romell, Robert Fredrik Fristedt, Nils Hylander, Gunnar Samuelsson, Benkt Sparre, Tycho Vestergren, Veit Wittrock, Eric Hultén, Sten Selander, Knut Fredrik Thedenius, Johan Emanuel Wikström och Carl Fredrik Nyman, tillsammans med många lokala för- mågor.

Påfallande många av dessa botaniker hade i yrkeslivet en tydlig naturvetenskaplig profil men åtskilliga andra yrkesinriktningar är också representerade. Ett inte obetydligt antal har - redan från tidigt 1800-tal - anknytning till Riksmuseet som anställda professorer, assistenter, amanuenser eller som avancerade amatörer.

Sammanfattningsvis kan man nog säga att alla de nämnda var med och dokumenterade Lidingös flora,

Lidingös lockelse

Att Lidingö lockade en sådan mängd botaniker är inte heller att undra på. Utöver Lidingös redan höga kvaliteter som jungfrulig sommarö, tillkom en rik och varierad flora - på 1800-talet ännu relativt okänd och orörd. Ön ägde botaniska rariteter, i synnerhet de kärr- och sjörika områdena på södra delen av ön. Därtill kom de långa kustlinjerna, fladerna, de stora skogarna, ängsmarkerna och jordbruksbygden, vilka tillsammans bidrog till en rik och intressant flora. Ön blev mot slutet av 1800-talet ett kärt tillhåll för den mer burgna stockholmsgräddan som bodde här till långt in på höstarna och båtpendlade till sina dagliga arbetsplatser i Stockholm.

En del samlare var runt sekelskiftet 1900 sommarboende på Lidingö, till exempel Nils Wilhelm Netzel (Björkudden), Tom Peyron (Boholmen), Thorbjörn Hwass (Tunis),

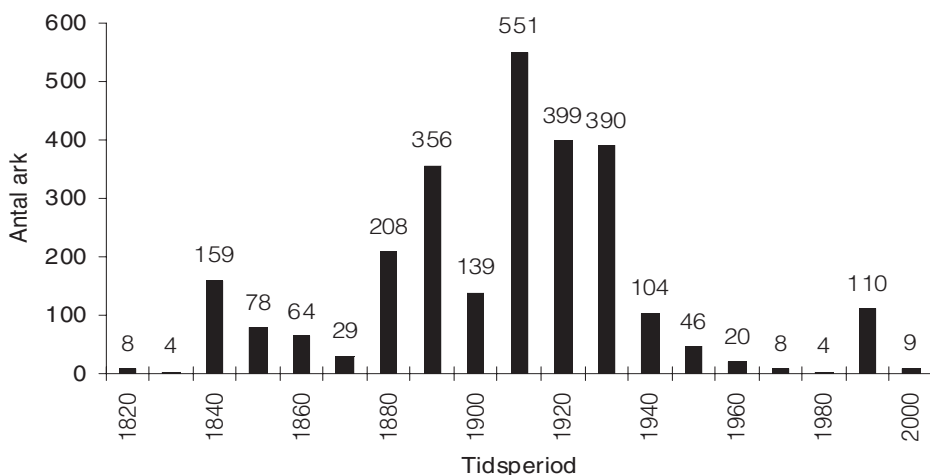
Fredrik Sundstedt (Koltorp), E. W. Dahlgren (Tyktorp), Lars Törngren (Långnäs) och flera därtill. Andra var senare permanentboende på Lidingön, till exempel Joseph Wilhelm Håkanson (Torsvik), Sten Qvarfort (Gångsätra), Carl Ludvig Munthe (Brevik), Ossian Flock (Baggeby), Benkt Sparre (Hersby), René Malaise (Hersby) och Kåre Bremer (Hersby).

Det registrerade växtmaterialet från Lidingö socken representerar 877 taxa (arter, underarter, hybrider) insamlade under 184 år (1818-2001) av 229 samlare. Det totala antalet samlade ark utslaget per samlare blir bara 12 ark per person - under nära 200 år! Dessa blygsamma siffror till trots fanns det både flitiga och mindre flitiga samlare! En relativt liten skara idoga samlare står för merparten av materialet från Lidingö socken med Tom Peyron som den dominerande (451 ark). De flesta utanför denna skara samlade blott ett eller några få

ark, eller också har återstoden av deras herbarier ratats, gått förlorade eller lämnats till andra museer.

Fördelning i tiden

Tidsmässigt sammanfaller materialet från Lidingö i stort med hela det svenska herbariematerialet (fig 1), d.v.s. med en trevande start under det tidiga 1800-talet och hög aktivitet runt förra sekelskiftet. En kraftig stagnation inträffade under och efter andra världskriget men därefter har en blygsam ökning av aktiviteten under 1900-talets sista decennium skett, mycket tack vare de många landskapsfloraprojekten. Med författarens egna belägg inräknade skulle 1990-talet till och med överträffa alla tidigare årtionden!. Stagnationen följer i stort sett avskaffandet av det obligatoriska växtsamlandet i skolan och är en direkt följd av detta. Ännu på 1940-talet skulle varje skolelev skaffa sig ett eget herbarium och lära sig

Figur 1: Fördelning i tiden för herbarieark från Lidingö i Riksmuseets herbarium.

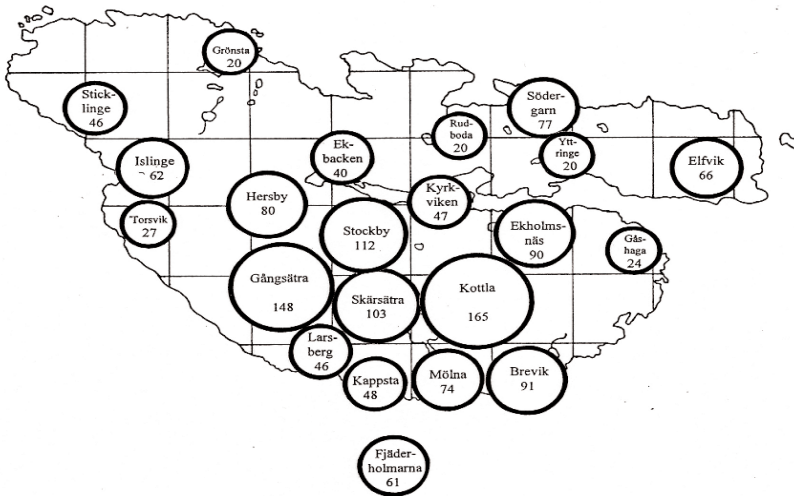
namnet på växterna. Idag har många elever berövats den glädje det innebär att år från år möta och känna igen välbekanta örter.

Geografisk spridning

I äldre tider fyllde det egna herbariet ofta samma funktion som en frimärkssamling - det gällde att få kompletta serier (= alla arter i ett släkte) och fylla luckor. Arten i sig var det intressanta och datum och växtplats var det inte så noga med. Insamlaren själv visste ju var han varit och tyckte sig inte behöva notera det på arket! Detta förde ofta med sig att man även skördade ett antal dubletter av växten - det var ju bra att ha vid byte med andra filatelister - förlåt, botanister. Detta gav också upphov till ett etablerat poängsystem som mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till och med kom ut i tryckta upplagor. Således kan man på ett ark med en mariatistel (*Silybum marianum*) - läsa tex-

ten: "- 30 points, Ekbacken, Lidingö" utan tillstymmelse till insamlingsdatum eller ens insamlarens namn. Det väcker en stilla undran varför insamlingslokal angavs överhuvudtaget! Kyrksam var man dock förr och man var noga med att ange i vilken kyrksocken växten var insamlad. Ofta angavs endast socken och årtal på herbariearket. Detta förklarar varför nästan var tredje ark (28 %) av hela Lidingömaterialiet endast är märkt "Lidingö". Majoriteten av arken har ändå någon form av mer noggrann lokalan-givelse.

Som en parentes kan nämnas att poängsystemet hade en genial informationsaspekt. Genom endast två siffror fick man blixtnsnabbt en uppfattning om en växts frekvens - ju högre poäng, desto sällsyntare. I en flora får man både studera kartor (om det finns några) och text för att få samma information.

Figur 2: Insamlingens geografiska fördelning på Lidingö under nära 200 år. Endast lokaler med minst 20 insamlade ark redovisas.

Det gällde också att skaffa den art som saknades med minsta möjliga ansträngning. Många utövade sin hobby efter devisen "gräv där du står" och samlade förstaeligt nog nära sin bostad eller sommarhus. Det var kanske tur i oturen, för om man lyckas klura ut var de botaniska förfäderna slagit ned sina bopålar, kan man ibland korrelera dessa med kryptiska angivelser i tid och rum på herbariearkens etiketter. Trots den till synes stora mängden herbarieark insamlade under en lång tidsrymd, är Lidingö långt ifrån så väl botaniskt dokumenterad som man skulle kunna tro. Snarare har ett begränsat antal favoritlokaler haft en hög besöksfrekvens (fig 2).

Man har på Lidingö främst samlat på lättillgängliga lokaler. Många av dem låg under 1800-talet inom bekvämt avstånd från den då befintliga bron från Djurgården i Stockholm.

Några få företog exkursioner till sjöarna, men det hörde till undantagen. Ett skenbart undantag är insamlingarna i inre Kyrkviken, men det är just skenbart - Tom Peyrons far Ludvig hade sitt sommarhus där och i själva verket samlade han mest runt husknutarna,

innan denna lovande botanist redan i unga år gick ur tiden. Peyron och de andra sommargästerna runt Lidingös stränder tog sig bekvämt till sina sommarbostäder med en ångbåt, specialbyggd för detta ändamål.

Kanske var det en ödets nyck att Lidingös utan jämförelse rikaste botaniska lokal låg precis intill brofästet! Det nu försvunna "Gångsätra träsk" hade en flora som skulle stått sig väl i konkurrens med de finaste floralokalerna i Stockholms län i dag - om man bortser från områden med ren kalkberggrund. Här fanns ett flertal arter som idag är utdöda på Lidingö och mer eller mindre sällsynta i hela Stockholms län. Tack vare brons slumpmässigt lyckliga placering är denna forna unika växtlokal på Lidingö ganska väl dokumenterad.

När den nya bron från Ropsten tillkom satte det snabbt sina botaniska spår. Många insamlingar skedde återigen inom nära räckhåll från brofästet. Ångbåten fanns ännu kvar och angjorde många platser längs stränderna, vilket möjliggjorde ytterligare insamlingar från platser mer fjärran från brofästet. En bit in på 1900-talet började också vägnätet byggas ut.

Art	Svenskt namn	Antal ark
<i>Veronica longifolia</i> ? <i>spicata</i>	hybrid strandveronika/axveronika	21
<i>Carex lasiocarpa</i> ? <i>riparia</i>	hybrid trädstarr/jättestarr	18
<i>Geranium pyrenaicum</i>	skuggnäva	17
<i>Chenopodium polyspermum</i>	fiskmålla	15
<i>Viola arvensis</i>	åkerviol	13
<i>Succisa pratensis</i>	ängsvädd	12
<i>Galium album</i>	stormåra	11
<i>Veronica opaca</i>	luddveronika	11
<i>Viola canina</i> ? <i>viniana</i>	hybrid ängsviol/skogsviol	11
<i>Hottonia palustris</i>	vattenblink	11
<i>Viola persicifolia</i>	strandviol	10
<i>Mentha aquatica</i> ssp. <i>litoralis</i>	vattenmynta	10
<i>Mentha arvensis</i>	åkermynta	10
<i>Drosera rotundifolia</i>	rundsileshår	10

Tabell 1: De oftast samlade arterna från Lidingö socken i Riksmuseets herbarium.

De främsta troféerna - och de försummade

Det är uppenbart att hybrider stod högst i kurs bland de insamlade arterna. Två hybrider kommer högst på listan över de mest samlade arterna (tabell 1). Av dessa samlades veronikahybriden uteslutande på Fjäderholmarna. I övrigt ses en märklig blandning mellan allmänna och mer sällsynna arter, med en viss förskjutning mot våtmarksväxter.

Inte mindre än 300 taxa funna på Lidingö är representerade av ett enda ark. Bland dessa finns förstås rariteter men även en påfallande stor andel trivialarter som är vanliga i sin respektive miljöer - en i våra herbarier förbisedd och ofta underrepresenterad kategori. Andra är bestämda till i sen tid beskrivna underarter, där huvudarten finns representerad av flera ark. Artnamnet har i drygt 15 procent (416 ark) av Lidingö-materialet korrigerats. Det gäller obestämt eller felbestämt material samt tillägg av epitet för i sen tid beskrivna underarter eller varieteter.

När samlade man?

Jämför man samlandet under året månad för månad, framgår det att man både under 1800-talet och 1900-talet samlat mest under juli månad. Skillnader finns också. På 1800-talet var man dålig på att samla vårväxter och även på hösten drog man sig tillbaka tidigt. Då man på Lidingö samlade mycket i kärr och våtmarker var det ont om tidiga insamlingar, då floran på dessa platser i regel spirar senare. Under 1900-talet ser vi en betydligt bättre spridning och fördelning mellan månaderna. En stor del av 1800-talets material är dock odaterat och har därför inte kunnat redovisas.

Budskap till nutida botaniker

Skall man vaska fram någon lärdom ur 200 år av sockenbotanik är det väl följande självklara konstateranden:

- Gör alltid en noggrann lokalbeskrivning och datering av dina insamlade fynd.
- Besök inte samma lokaler som alla andra - hur lockande det än är!
- Låt inte alltid lättillgängligheten (bekvämligheten!) styra exkursionerna.
- Glöm inte vårväxterna!

Mycket av ovanstående har väl redan implementerats i de många landskapsflora-projekten, men kanske inte alltid inom övrig hobbybotanik. För Lidingös del kan man konstatera att det trots nära 200 års samlade fortfarande finns luckor. Den norra delen av ön är ännu dåligt inventerad och vårväxterna är generellt litet samlade.

På Riksmuseet finns runt 2 miljoner herbarieark - varav knappt hälften är nordiskt material. Dessa ark ger möjlighet till liknande rekonstruktioner för andra socknar och för hela landskap. Detta kan identifiera kunskapsluckor, visa på forskningsbehov och stimulera till ökat intresse för den lokala botaniken. Herbariearken från Lidingö - och alla andra som är registrerade - kan ses i Riksmuseets databas på www.nrm.se-data-baser-botanik-nordiska-herbariet.

Det intressanta är förstås vilka arter som är funna på Lidingö upp till dags dato, hur deras utbredningsbild förändrats, vilka som försvunnit och vilka som har tillkommit. Men det är förstås en helt annan historia.